

Το εγελιανό κατάλοιπο στη σκέψη του John Dewey

Δημήτρης ΑΛΕΞΑΚΗΣ

ΣΤΟ αυτοβιογραφικό του κείμενο “From Absolutism to Experimentalism” ο John Dewey περιγράφει με σύντομο—και γι’ αυτό όχι πάντα διαφωτιστικό—τρόπο την ανάπτυξη της φιλοσοφικής του σκέψης, από τον βρετανικό νεοεγελιανισμό στη διαμόρφωση της δικής του εκδοχής του πραγματισμού, την οποία αποκαλεί αρχικά ινστρουμενταλισμό και στο ώριμο έργο του πειραματισμό. Η επίδραση που άσκησε ο G. W. F. Hegel στον Dewey αποτελεί μία από τις βασικές του διαφορές από τους υπόλοιπους εκφραστές του φιλοσοφικού ρεύματος του πραγματισμού. Ο Charles Peirce έφτασε στον πραγματισμό μέσω του Immanuel Kant, ο William James μέσω του βρετανικού εμπειρισμού, ενώ ο John Dewey μέσω της εγελιανής σκέψης.¹ Ποια, όμως, είναι η διαδρομή που ακολούθησε ο Dewey από τον δογματικό νεοεγελιανισμό ως τον πειραματισμό;

Το συγκεκριμένο ερώτημα φαίνεται αρχικά να έχει αποκλειστικώς ιστορικό ενδιαφέρον, εφόσον οι σύγχρονοι μελετητές επικεντρώνονται στην ώριμη περίοδο της ντιουιανής σκέψης. Ωστόσο, στο αυτοβιογραφικό του κείμενο ο Dewey ομολογεί πως η εγελιανή σκέψη έχει αφήσει ένα «μόνιμο κατάλοιπο» στη σκέψη του. Και συνεχίζει υποστηρίζοντας πως «[η] μορφή και ο σχηματισμός του συστήματός του μου φαίνονται τώρα τεχνητά στον μέγιστο βαθμό. Αλλά στο περιεχόμενο των ιδεών υπάρχει συχνά ένα εκπληκτικό βάθος. Πολλές από τις αναλύσεις του, αν αφαιρέσουμε τη μηχανιστική διαλεκτική τους έκφραση, έχουν μια εκπληκτική οξύτητα».² Συνεπώς, η ανάλυση των εγελιανών επιδράσεων που δέχτηκε ο Dewey θα μας βοηθήσει στην κατανόηση του χαρακτήρα του μόνιμου εγελιανού κατάλοιπου στη σκέψη του και ως εκ τούτου στην πλουσιότερη ερμηνευτική πρόσληψη του ώριμου έργου του.

Στην παρούσα εργασία θα αναλύσουμε αρχικά τις εγελιανές επιδράσεις που δέχτηκε ο νεαρός Dewey ακολουθώντας τις εργασίες του

¹ Βλ. BERNSTEIN 1971, 165–239.

² DEWEY 1930, 154.

James Good. Ο Good έδειξε με τρόπο αναλυτικό και ιδιαίτερα πειστικό πως εγκαταλείποντας τον βρετανικό νεοεγελιανισμό ο Dewey διαμόρφωσε μια προσωπική ερμηνεία του Hegel και υποστήριξε πως σημαντικά ίχνη της εγελιανής σκέψης επιβιώνουν στο ώριμο ντιουιανό έργο. Στη συνέχεια θα στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στις αναφορές του ώριμου Dewey στον Hegel, ώστε να ανιχνεύσουμε στοιχεία του εγελιανού κατάλοιπου στη ντιουιανή σκέψη. Θα επιμείνουμε στην πολιτική και κοινωνική σκέψη του Dewey, επειδή εκεί μπορούμε να εντοπίσουμε κατά τη γνώμη μας τα πλέον εμφανή ίχνη των εγελιανών επιδράσεων.

Η επίδραση του Hegel

Ως νεαρός σπουδαστής ο Dewey είχε έρθει σε επαφή με τον γερμανικό ιδεαλισμό και επηρεάστηκε από τον βρετανικό νεοεγελιανισμό μέσω του έργου και της διδασκαλίας του George Sylvester Morris, καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Michigan. Αργότερα, ανακαλώντας τις εντυπώσεις του από τον Morris ο Dewey χαρακτηρίζει τη σκέψη του «αντικειμενικό και ηθικό ιδεαλισμό», ο οποίος αποτελούσε «μια σύνθεση του Αριστοτέλη, του Fichte και του Hegel».³ Παρατηρεί, δε, πως ο Morris, αν και αδιαφορούσε για τις τεχνικές πλευρές της διαλεκτικής μεθόδου του Hegel, έλκονταν «από την οργανική σχέση υποκειμένου και αντικειμένου, ευφύιας και κόσμου» ως «ένωση των αντιθέτων σε μία ανώτερη σύνθεση».⁴

Αναστοχαζόμενος πάνω στους λόγους που τον οδήγησαν στην εγελιανή φιλοσοφία ο Dewey επιμένει στην ενότητα των αντιθέτων. Δηλώνει πως βρήκε στο εγελιανό αίτημα της ενότητας ένα καταφύγιο από τον «εσωτερικό διχασμό» της «πολιτισμικής κληρονομιάς της Νέας Αγγλίας». «Η σύνθεση του υποκειμένου και του αντικειμένου, της ύλης και του πνεύματος, του θείου και του ανθρώπινου από τον Hegel δεν ήταν, όμως, απλώς διανοητικό σχήμα. Λειτουργούσε ως μια έντονη ανακούφιση, ως απελευθέρωση».⁵ Επιπλέον, ο εγελιανισμός αποτελούσε ένα από τα διανοητικά οχήματα για «την αντίδραση ενάντια στον άκρατο ατομικισμό και τον αισθητηριακό εμπειρισμό»,⁶ η οποία, σύμφωνα με τον Dewey, βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη στην αγγλική σκέψη κατά τις δεκαετίες του 1880 και του 1890.

³ DEWEY 1917, 111.

⁴ DEWEY 1917, 112.

⁵ DEWEY 1930, 153.

⁶ DEWEY 1930, 152.

Το έργο του βρετανού νεοεγγελιανού Thomas Hill Green υπήρξε μία εξίσου σημαντική επίδραση στον νεαρό Dewey στην προσπάθειά του να αντιδράσει στον ατομικισμό και στον εμπειρισμό.⁷ Ο Dewey τον αποκαλεί «δημοκράτη των δημοκρατών»,⁸ ενώ ισχυρίζεται πως παρά το απρόσωπο ύφος της, η φιλοσοφία του επικεντρώνεται «στη συστηματική έρευνα για τις πεποιθήσεις, με τις οποίες ο άνθρωπος οφείλει να ζει, και τη δικαιολόγησή τους».⁹ Ο Green κατανοούσε την κοινωνία ως οργανισμό, ενώ το ηθικό ιδεώδες γινόταν κατανοητό ως αυτο-πραγμάτωση του εαυτού, η οποία μπορούσε να επιτευχθεί μόνο εντός της οργανικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Robert Westbrook, ο Green αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες για την επικέντρωση του Dewey στα ηθικά και στα πολιτικά ζητήματα, ενώ το “The Ethics of Democracy”, το πρώτο εκτενές πολιτικό κείμενο του Dewey, απηχεί απόψεις του Green.¹⁰

Σύμφωνα με το αυτοβιογραφικό κείμενο η απομάκρυνση του Dewey από τον εγγελιανισμό ήταν μία σταδιακή, σχεδόν ανεπαίσθητη, διαδικασία 15 ετών.¹¹ Η πλειονότητα των μελετητών δέχεται πως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 ο Dewey άρχισε σταδιακά να ασκεί κριτική στον νεοεγγελιανισμό και στον υπερβατικό χαρακτήρα του απόλυτου πνεύματος, ώσπου απελευθερώθηκε από τον ιδεαλισμό πραγματοποιώντας μια πλήρη ρήξη με την εγγελιανή σκέψη. Εντοπίζουν, δε, στο άρθρο “The Reflex Arc Concept in Psychology” (1896) την πρώτη απομάκρυνση από τον εγγελιανισμό και την έμφαση στη λειτουργική ψυχολογία,¹² υπό την επίδραση του *Principles of Psychology* του James, ενώ θεωρούν πως η έκδοση του συλλογικού τόμου *Studies in Logical Theory* το 1903 σηματοδοτεί την πλήρη εγκατάλειψη του εγγελιανισμού και την πρώτη μορφοποίηση του πειραματισμού.¹³

Από την πλευρά του, ο Good κατάφερε να φωτίσει με νέο τρόπο την ανάπτυξη της ντιουιανής σκέψης και τη σημασία του Hegel σε αυτήν. Υποστήριξε πως ο Dewey δεν απομακρύνεται από τον Hegel, αλλά από τη μεταφυσική κατανόηση του Hegel. Χάρη στη μελέτη της *Φαινομενολογίας του πνεύματος* κατά τη δεκαετία του 1880 ο Dewey κατανοεί

⁷ DEWEY 1930, 152.

⁸ DEWEY 1889, 16.

⁹ DEWEY 1889, 15.

¹⁰ Βλ. WESTBROOK 1991, 34–38.

¹¹ Βλ. DEWEY 1930, 154.

¹² DEWEY 1896.

¹³ DEWEY 1903.

τον εγελιανισμό του Green ως νεοκαντιανισμό, ο οποίος «αναπαράγει πρακτικά τους δυισμούς του Kant σε μία ελαφρώς διαφοροποιημένη μορφή».¹⁴ Ως εκ τούτου, η ηθική του σκέψη πρέπει να χαρακτηριστεί ως μεταφυσική, υπό την έννοια πως «παραμένει απομακρυσμένη από την πραγματική εμπειρία».¹⁵ Ο ίδιος απορρίπτει τον υπερβατικό χαρακτήρα του απόλυτου πνεύματος του νεοεγελιανισμού και επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στον πρακτικό χαρακτήρα της εγελιανής σκέψης. Το 1893 γράφει σε ένα γράμμα του προς τον James Rowland Angell πως «η μεταφυσική είχε τις ημέρες της, και αν οι αλήθειες που είδε ο Hegel δεν μπορούν να εκφραστούν ως άμεσες, πρακτικές αλήθειες, τότε δεν είναι αλήθειες».¹⁶ Για τον λόγο αυτό ο Good χαρακτηρίζει την ντιουιανή ανάγνωση του Hegel ως ιστορικιστική και ουμανιστική και την αντιπαραθέτει με τη μεταφυσική και θεολογική ανάγνωση των βρετανών νεοεγελιανών.¹⁷

Για να στηρίξει τη θέση του ο Good εστιάζει σε δύο σημεία. Πρώτον, αναδεικνύει τη σχέση του Dewey με την ομάδα των νεοεγελιανών του St Louis.¹⁸ Τα μέλη της εγελιανής ομάδας του St Louis δεν ανήκαν στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Ωστόσο, εξέδιδαν για χρόνια το πρώτο αμιγώς φιλοσοφικό περιοδικό στις ΗΠΑ, το *Journal of Speculative Philosophy*, υπό τη διεύθυνση του William Torey Harris. Έτσι, η παρουσία τους στις φιλοσοφικές αναζητήσεις ήταν σημαντική. Είναι σε αυτό το περιοδικό που ο νεαρός Dewey εκδίδει τα πρώτα του άρθρα, ενώ η ενθάρρυνση του Harris υπήρξε κομβική για να εγκαταλείψει το επάγγελμα του εκπαιδευτικού και να επιδιώξει μια καριέρα στη φιλοσοφία. Οι δύο άνδρες ανέπτυξαν από τότε συχνή αλληλογραφία και διατήρησαν φιλικές σχέσεις μέχρι τον θάνατο του Harris, το 1909.

Σύμφωνα με τον Good, οι εγελιανοί του St Louis μαζί με άλλους αμερικανούς διανοούμενους ανήκαν σε μια φιλοσοφική παράδοση που δεν έθετε στο επίκεντρο της φιλοσοφίας την οικοδόμηση ενός συστήματος γνώσης, αλλά τη μόρφωση (*Bildung*). Εμπνεόμενοι από στοχαστές, όπως ο Johann G. Herder, ο Johann W. von Goethe και πρωτίστως ο Hegel, κατανοούσαν τη μόρφωση ως ένα οργανικό μοντέλο εκπαίδευσης, σύμφωνα με το οποίο το δυναμικό του κάθε ατόμου αναπτύσσεται και διαμορφώνεται μέσα από τη συμμετοχή του στις κοινωνικές

¹⁴ DEWEY 1892, 159.

¹⁵ DEWEY 1892, 159.

¹⁶ GOOD 2006α, 130.

¹⁷ Βλ. GOOD 2008, 579.

¹⁸ Βλ. GOOD 2006α, και GOOD και GARRISON 2010.

πρακτικές και τους θεσμούς. Δεν ενδιαφέρονταν για τα σχολαστικά προβλήματα της φιλοσοφίας, αλλά για την κριτική εξέταση των κοινωνικών θεσμών. Όπως και ο Dewey, ενδιαφέρονταν πρωτίστως για τα προβλήματα του ανθρώπου. Μελετούσαν τη φιλοσοφία γιατί θεωρούσαν πως τους προσφέρει μια προνομιακή οπτική για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων της εποχής τους. Είχαν έντονη πολιτική και κοινωνική δράση, ενώ εργάστηκαν συστηματικά στο πεδίο της εκπαίδευσης ιδρύοντας παιδικούς σταθμούς, λαϊκά πανεπιστήμια και δημόσιες βιβλιοθήκες.

Οι εγγελιανοί του St Louis έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στο ύστερο έργο του Hegel, ενώ βρίσκονταν σε επαφή με τον Karl Rosenkranz και είχαν επηρεαστεί από την ερμηνευτική πρόσληψη του Hegel που εκείνος ανέπτυξε. Απέρριπταν τόσο τις επαναστατικές ιδέες των αριστερών εγγελιανών όσο και τις θεολογικές αναγνώσεις των δεξιών εγγελιανών. Δεν κατανοούσαν τον Hegel ως απολογητή του πρωσικού αυταρχικού καθεστώτος, αλλά ως έναν φιλελεύθερο στοχαστή, ο οποίος έθεσε στο επίκεντρο της σκέψης του την πραγμάτωση της ελευθερίας. Στόχος τους ήταν να κάνουν τον Hegel να μιλήσει αγγλικά, ώστε οι εγγελιανές ιδέες να συμβάλουν στην υπέρβαση του ατομικισμού που διαλύει τους κοινωνικούς δεσμούς και στη διαμόρφωση μιας αρμονικότερης κοινωνικής ηθικής (Sittlichkeit).

Ο Dewey συνομιλεί με και επηρεάζεται από την αμερικάνικη φιλοσοφική παράδοση της μόρφωσης. Ο Good υποστηρίζει πως μπορούμε να εντοπίσουμε στοιχεία αυτής της παράδοσης τόσο στον τρόπο που ο Dewey κατανοεί τη φιλοσοφία όσο και στη φιλοσοφική προοπτική που ανέπτυξε. Η συστηματική του εργασία γύρω από τα ζητήματα της εκπαίδευσης, το έντονο ενδιαφέρον του για τα κοινωνικά και τα πολιτικά προβλήματα της εποχής του, αλλά και η συνεχής παρουσία του ως δημόσιου διανοούμενου καταδεικνύουν πως ο Dewey συμφωνούσε με τους εγγελιανούς του St Louis πως ο θεωρητικός στοχασμός μπορεί να διαδραματίσει έναν κρίσιμο ρόλο στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Επιπλέον, η κριτική στον ατομικισμό και η έμφαση στη σημασία της δημοκρατικής κοινότητας για την ανάπτυξη του ατόμου καταδεικνύουν πως μοιράζεται κοινές θεωρητικές αφετηρίες με τους εγγελιανούς του St Louis.

Η επίδραση των εγγελιανών του St Louis στην κατεύθυνση της πολιτικής φιλοσοφίας του Dewey δεν έρχεται σε αντίθεση με την παρατήρηση του Westbrook πως ο Green αποτέλεσε σημαντική πολιτική επίδραση για τον νεαρό Dewey. Οι δύο πηγές συγκλίνουν ως προς την κριτική του ατομικισμού και τη σημασία της οργανικής ενότητας της

κοινωνίας, ενώ από τα πολιτικά κείμενα του Dewey εκείνης της εποχής απουσιάζει μια ιδιαίτερη εστίαση στις εμπειρίες και την κοινωνική κατάσταση στις Η.Π.Α.

Το δεύτερο στοιχείο στο οποίο ο Good εστιάζει την προσοχή του είναι η διάλεξη που έδωσε ο Dewey το 1897 γύρω από την εγγεγραμμένη φιλοσοφία με τίτλο “Hegel’s Philosophy of Spirit”. Η συγκεκριμένη διάλεξη δεν εκδόθηκε ποτέ,¹⁹ ούτε συμπεριλαμβάνεται στους τόμους των απάντων του Dewey. Για τον λόγο αυτό είχε σε μεγάλο βαθμό αγνοηθεί από τους μελετητές. Ο Good υποστηρίζει πως η συγκεκριμένη διάλεξη αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη πηγή της ντιουιανής ανάγνωσης του Hegel και καταδεικνύει πως ο Dewey δεν διαβάσει τον Hegel ως έναν σημαντικό μεταφυσικό, αλλά ως έναν στοχαστή, «ο οποίος πίστευε πως οι ιδέες έχουν αξία στον βαθμό που έχουν επίδραση στον πραγματικό κόσμο ... [ο Dewey] έβλεπε στον Hegel αυτήν την πραγματιστική θεώρηση των ιδεών».²⁰

Πιο συγκεκριμένα, ο Dewey χαρακτηρίζει τον Hegel «a great actualist», θέλοντας να τονίσει τη σκληρή κριτική του στα αφηρημένα ιδεώδη. «Με αυτό εννοώ πως είχε τον μέγιστο σεβασμό, τόσο στη σκέψη του όσο και στην πρακτική του δραστηριότητα, για εκείνο που έχει πράγματι γίνει κάτι, που έχει πράγματι καταφέρει να πάρει μια μορφή... Ο Hegel δεν ήταν ποτέ πιο σκληρός στον λόγο του, σκληρός, όπως το ατσάλι είναι σκληρό, από τις περιπτώσεις που αντιμετώπιζε αφηρημένα ιδεώδη, μάταιες απόψεις και συναισθήματα, τα οποία δεν είχαν επιτύχει να συνδεθούν με αυτόν τον πραγματικό κόσμο».²¹ Επιπλέον, ο Dewey υποστηρίζει πως το κύριο φιλοσοφικό ενδιαφέρον του Hegel «ήταν πρακτικό παρά αμιγώς θεωρητικό»²² και πως αυτό συνιστά μια σημαντική διαφορά από προγενέστερους στοχαστές. Σε αντίθεση με τον Kant, τον Johann Gottlieb Fichte και τον F. W. J. Schelling, ο Hegel ξεκίνησε αναστοχαζόμενος «πάνω στην ίδια τη ζωή, όπως τη βρήκε στην ιστορία, και πάνω στα κύρια προβλήματα της θρησκείας, ειδικά όπως αυτά σχετιζόνταν με την κοινωνική ανάπτυξη».²³

Σύμφωνα με τον Dewey, «όλη η θεωρησιακή εργασία του Hegel προήλθε από αυτό το πρακτικό πρόβλημα, το πρόβλημα του πώς είναι

¹⁹ Προ του 2010, οπότε εκδόθηκε από τους J. R. SHOOK και J. A. GOOD· βλ. DEWEY 1897.

²⁰ SHOOK και GOOD 2010, 66.

²¹ DEWEY 1897, 97.

²² DEWEY 1897, 103.

²³ DEWEY 1897, 103.

δυνατή μια ελεύθερη φυσική ζωή». ²⁴ Ή, όπως αναλύει λίγο αργότερα, «του πώς η ιδέα της ελευθερίας, της ατομικότητας, η αρχή δηλαδή του Διαφωτισμού, μπορούσε να συμφιλιωθεί με την ουσιώδη αξία της ιστορίας και των κοινωνικών σχέσεων... Οι υπερβολές της Γαλλικής Επανάστασης φαίνεται να είναι το λογικό αποτέλεσμα της αρχής της ελευθερίας. Και όμως αυτή η έννοια της ατομικότητας, των δικαιωμάτων του ατόμου, είναι η ζωογόνος πηγή όλης της σύγχρονης συνείδησης. Δεν υπήρχε τρόπος σύνθεσης αυτής της αρχής της ατομικότητας, της έννοιας των δικαιωμάτων της ιδιωτικής συνείδησης με την αρχή της σταθερής εξουσίας (outward authority);» ²⁵ Συνεπώς, σε συμφωνία με τους νεοεγγελιανούς του St Louis, ο Dewey δεν κατανοούσε τον Hegel ως έναν κυνικό απολογητή του απολυταρχικού καθεστώτος της Πρωσίας, αλλά ως έναν φιλελεύθερο στοχαστή, ο οποίος καταπιάνεται με το πρόβλημα της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία και της ανάπτυξης της θετικής ελευθερίας. Ο Dewey ισχυρίζεται πως ο Hegel επιχειρεί να επιλύσει το συγκεκριμένο πρακτικό πρόβλημα αναπτύσσοντας την έννοια της ενότητας μέσα στη διαφορά. Σε αντίθεση με τον Schelling δεν κατανοεί την ενότητα ως ένωση, «ως ένα κοινό υπόστρωμα, αλλά ως ενότητα της δραστηριότητας που πραγματοποιείται εντός και μέσω της διαφοράς και της αντίθεσης». ²⁶

Στην ίδια διάλεξη ο Dewey δίνει έμφαση στην κατανόηση του εγγελιανού πνεύματος ως δραστηριότητας. Το απόλυτο στον Hegel «είναι η αρχή της δραστηριότητας έναντι της αρχής της απλής ύπαρξης» ²⁷ και ταυτίζεται με το πνεύμα, όταν αυτό κατανοείται ως «η μία ολοκληρωμένη και ανεξάρτητη δραστηριότητα». Σε αυτήν τη δραστηριότητα το πνεύμα αναπτύσσεται «ανάγοντας όλα τα πράγματα σε παράγοντες, σε εργαλεία της δικής του δράσης, υπό την έννοια πως, σε τελική ανάλυση, αυτά τα ίδια τα πράγματα που το πνεύμα χρησιμοποιεί για να πραγματώσει τον εαυτό του είναι απλώς η δική του αντικειμενική εκδήλωση». ²⁸

Τέλος, ο Dewey αντιτίθεται στις μεταφυσικές αναγνώσεις της εγγελιανής φιλοσοφίας της ιστορίας. Ισχυρίζεται πως ο Hegel δεν προσπαθεί να στριμώξει τα ιστορικά γεγονότα σε ένα a priori σχήμα. Αντίθετα, μέσα από τη μελέτη των ίδιων των γεγονότων επιχειρεί να τους προσδώσει μια ενότητα, η οποία είναι αναγκαία για την κατανόησή τους.

²⁴ DEWEY 1897, 100.

²⁵ DEWEY 1897, 105.

²⁶ DEWEY 1897, 110.

²⁷ DEWEY 1897, 111.

²⁸ DEWEY 1897, 118.

«Κάθε ιστορία πρέπει να έχει το αντικείμενό της, ειδικά δεν έχει κανένα νόημα. Δεν κάνει ούτε για παιδικό παραμύθι, γιατί και τα παιδιά απαιτούν ένα νόημα στις ιστορίες τους. Πρέπει να υπάρχει κάποια ενότητα, με την οποία τα διάφορα γεγονότα να συσχετίζονται». ²⁹ Έτσι, ο Dewey διαβάσει τον Hegel σε μία ιστορικοιστική κατεύθυνση, απορρίπτοντας «τις προσπάθειες των βρετανών νεοεγελιανών να διορθώσουν τον ιστορικό σχετικισμό του Hegel ανάγοντας το απόλυτο σε ένα υπερβατολογικό προσωπικό ον, το οποίο διασφαλίζει τη μονιμότητα των σταθερών λογικών κατηγοριών». ³⁰

Συνοπτικά, σύμφωνα με την προσέγγιση του Good, ο Dewey απομακρύνεται από τον νεοεγελιανισμό μέσω του ίδιου του Hegel, αναπτύσσοντας μια ιστορικοιστική και ουμανιστική ανάγνωση της εγελιανής σκέψης, η οποία δίνει έμφαση στον πρακτικό της χαρακτήρα. Βασικά στοιχεία αυτής της ανάγνωσης διαμορφώνουν το εγελιανό κατάλοιπο στη ντιουιανή σκέψη και μπορούν να εντοπιστούν σε μια σειρά ζητημάτων που αναπτύσσονται στο ώριμο έργο του Dewey, όπως ο αφελής ρεαλισμός του πραγματισμού, η εμπειρική μεταφυσική και η αναγέννηση του φιλελευθερισμού.

Η βασική ένσταση που έχει εγερθεί έναντι της ανάλυσης του Good είναι η υποτίμηση της επίδρασης της λειτουργικής ψυχολογίας του James και του δαρβινικού νατουραλισμού στην ανάπτυξη της ντιουιανής σκέψης. ³¹ Ο ίδιος ο Dewey γράφει στο αυτοβιογραφικό του κείμενο για το *Principles of Psychology* του James: «Όσο μπορώ να ανακαλύψω έναν ειδικό φιλοσοφικό παράγοντα που εισήλθε στη σκέψη μου, έτσι ώστε να της δώσει νέα κατεύθυνση και ποιότητα, είναι αυτός». ³² Ο Good δεν αρνείται τη σημασία των συγκεκριμένων επιδράσεων. Παρατηρεί πως «κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 ο Dewey γινόταν όλο και περισσότερο ικανός να μεταφράζει τις εγελιανές εννοήσεις στη νατουραλιστική ορολογία, η οποία αναδυόταν εξαιτίας της επίδρασης της δαρβινικής βιολογίας και της πειραματικής ψυχολογίας». ³³ Με τον τρόπο αυτό, ο Dewey είναι εκείνος που καταφέρνει τελικά να επιτύχει τον στόχο των εγελιανών του St Louis: να κάνουν τον Hegel να μιλήσει αγγλικά.

²⁹ DEWEY 1897, 128.

³⁰ GOOD 2006β, 293.

³¹ Βλ. HICKMAN 2008 και ALEXANDER 2008.

³² DEWEY 1930, 157.

³³ GOOD 2008, 578.

Η συνεισφορά του Hegel στην πολιτική και κοινωνική θεωρία

Η δημόσια αποκήρυξη του Hegel από τον Dewey έρχεται το 1915 με το άρθρο “German Philosophy and Politics”. Εκεί ο Dewey μάς προσφέρει μια εντελώς διαφορετική εικόνα για τον Hegel, από εκείνη της διάλεξης του 1897. Ο Hegel δεν παρουσιάζεται πλέον ως ο φιλελεύθερος στοχαστής, ο οποίος θέτει στο επίκεντρο του θεωρητικού στοχασμού τη σύνθεση της αρχής της ελευθερίας με την αξία των κοινωνικών δεσμών. Αποκαλείται «*great Brutalist*», ο οποίος μέσω της ταύτισης του έλλογου με το πραγματικό, δικαιολογεί θεωρητικά το απολυταρχικό καθεστώς της Πρωσίας. Εμφανίζει το κράτος ως Θεό επί της γης, ενώ υποτάσσει πλήρως το άτομο και την ατομική ελευθερία σε αυτό.³⁴

Είναι βέβαιο πως μετά την έκδοση του *Studies in Logical Theory* το 1903 ο Dewey συντάσσεται με τον πραγματισμό και προσπαθεί να διαφοροποιηθεί από την ιδεαλιστική φιλοσοφική παράδοση. Οι αναφορές του στον Hegel μειώνονται, ενώ δηλώνουν μια μεγαλύτερη απόσταση από την εγγεληνική σκέψη. Ωστόσο, η στάση αυτή δεν είναι αρκετή για να μας δια φωτίσει πλήρως για τις εγγεληνικές επιρροές που διατηρούνται στη σκέψη του Dewey. Αποκρύπτει τον τρόπο με τον οποίο ο Dewey χρησιμοποιεί τις εγγεληνικές ιδέες για να ασκήσει κριτική ή να αναπτύξει τη δική του προοπτική. Πιο συγκεκριμένα, ο Dewey αναγνωρίζει το προσωπικό του χρέος στον Hegel για την κριτική στην επιστημολογία και για την ανάπτυξη του αφελούς ρεαλισμού του πραγματισμού,³⁵ ενώ θεωρεί θετική την εγγεληνική κριτική στον ηθικό φορμαλισμό του Kant, αναδεικνύοντας την ύπαρξη «ενός ηθικού κόσμου (τόσο πραγματικού όσο και του φυσικού), από τον οποίο το άτομο πρέπει να λάβει την κατεύθυνσή του».³⁶ Ακόμα και στο “German Philosophy and Politics” ο Dewey θεωρεί ως κύριο υπεύθυνο του γερμανικού απολυταρχισμού τον Kant, εξαιτίας της ριζικής διάκρισης νοητού και φαινόμενου κόσμου, ενώ ασκεί κριτική στον καντιανό δυισμό με μέσα που θυμίζουν τον εγγεληνισμό της νεανικής περιόδου του.³⁷

Επιπλέον, ο Dewey επαναλαμβάνει την ανάγνωσή του για τον πρακτικό προσανατολισμό της εγγεληνικής σκέψης και μετά την πρώτη διατύπωση του πειραματισμού. Στο “Intelligence and Morals” υποστηρίζει

---

³⁴ Βλ. DEWEY 1915, 191–93.

³⁵ Βλ. DEWEY 1906, 86.

³⁶ DEWEY 1904, 56.

³⁷ Βλ. DEWEY 1915, 147–60.

πως ο εγελιανός στοχασμός υπήρξε μια σημαντική προσπάθεια στην ιστορία της φιλοσοφίας να υπερβεί η σκέψη την αναζήτηση εσχάτων σκοπών και θεμελίων και να συνδεθεί με την πράξη. Ο Hegel προσπάθησε «να γεμίσει τον άδειο λόγο του Kant με συγκεκριμένα ιστορικά περιεχόμενα...Το αποτέλεσμα ήταν ο ισχυρισμός πως η ιστορία είναι ο λόγος και ο λόγος η ιστορία, το πραγματικό είναι ορθολογικό και το ορθολογικό είναι πραγματικό...Στη διανοητική και πρακτική του επίδραση ανύψωσε την ιδέα της προόδου πάνω από τις σταθερές απαρχές ή τους σταθερούς σκοπούς και παρουσίασε την κοινωνική και ηθική τάξη, καθώς και τη διανοητική, ως μια σκηνή του γίνεσθαι, και τοποθέτησε τον λόγο κάπου μέσα στους αγώνες της ζωής».³⁸

Στο πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας, αν και ο Dewey επαναλαμβάνει συχνά την κριτική του θέση απέναντι στον Hegel, αναγνωρίζει ρητά τη σημαντική συνεισφορά του και καλεί τους φιλελεύθερους στοχαστές να τη λάβουν υπόψη τους, ώστε να εμπλουτίσουν τη φιλελεύθερη σκέψη. Στις διαλέξεις που δίνει στην Κίνα λίγο μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου επισημαίνει πως «υπάρχει...μια πλευρά της εγελιανής πολιτικής θεωρίας η οποία έχει υπερισχύσει και η οποία θα συνεχίσει να υπερισχύει στο μέλλον. Πρόκειται για το επιχείρημα πως η υπευθυνότητα του κράτους δεν πρέπει να περιορίζεται στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας και την ενίσχυση των συμβολαίων, αλλά ότι πρέπει επίσης να είναι υπεύθυνο για την ανάπτυξη των πνευματικών αξιών. Εύχομαι οι θεωρητικοί του φιλελευθερισμού να μπορέσουν να βελτιώσουν τις πολιτικές τους θεωρίες ενσωματώνοντας αυτήν τη συμβολή της εγελιανής θεωρίας».³⁹ Αυτήν την προσπάθεια αναγέννησης του φιλελευθερισμού μέσα από την ενσωμάτωση εγελιανών στοιχείων αναλαμβάνει ο ίδιος ο Dewey στη διάρκεια του μεσοπολέμου, υπό το φως των νέων εμπειριών της περιόδου. Η επίδραση της εγελιανής σκέψης τον οδηγεί στην κριτική του κλασικού φιλελευθερισμού και στη διαμόρφωση μιας ριζοσπαστικής δημοκρατικής προοπτικής.

Η κυριότερη συνεισφορά του Hegel συνίσταται στην κριτική του στον ατομικισμό και στην έμφασή του στη σημασία των κοινωνικών θεσμών για τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη του ατόμου. Στο *Democracy and Education* ο Dewey υποστηρίζει πως στον Hegel οι θεσμοί αποτελούν ενσαρκώσεις του απόλυτου Λόγου και ως εκ τούτου δεν επιδέχονται αμφισβήτηση από τα άτομα. Τα άτομα οφείλουν να συμμορφώνονται με τον έλλογο χαρακτήρα των κοινωνικών θεσμών. Ως αποτέλεσμα «η

³⁸ DEWEY 1908, 43.

³⁹ DEWEY 1973, 140.

εγγελιανή θεωρία εξαφάνισε τις συγκεκριμένες ατομικότητες». ⁴⁰ Επιπλέον, ο Dewey ασκεί κριτική στον Hegel επειδή κατανοεί την κοινωνία ως ανθρώπινο οργανισμό, στον οποίο «κάθε άτομο έχει μια ειδική περιορισμένη θέση και λειτουργία», προσφέροντας με τον τρόπο αυτό «μια φιλοσοφική επικύρωση στις ταξικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κοινωνικής οργάνωσης». ⁴¹ Οι κριτικές αυτές παρατηρήσεις οδηγούν τον Dewey στο συμπέρασμα πως στον Hegel «η πολιτική δημοκρατία, με την πίστη της στο δικαίωμα των ατομικών επιθυμιών και σκοπών να συμμετέχουν στην αναπροσαρμογή ακόμα και των θεμελιωδών θεσμών της κοινωνίας, ήταν ξένη». ⁴²

Ταυτόχρονα ο Dewey αναγνωρίζει τη σημαντική συμβολή της εγγελιανής φιλοσοφίας, που την ονομάζει θεσμικό ιδεαλισμό, στη θεωρητική αποδόμηση του αφηρημένου ατομικισμού, που είχε επικρατήσει στον αγγλικό φιλελευθερισμό και τον γαλλικό διαφωτισμό, και στην αναγνώριση της σημασίας των θεσμών στη διαμόρφωση του ατόμου. Σύμφωνα με τον Dewey, ως κορύφωση του γερμανικού ιδεαλισμού η εγγελιανή σκέψη «διέβλεψε το αδύνατο μιας ολοσχερούς αποκήρυξης των ιστορικών θεσμών, μιας αντιμετώπισής τους σαν να επρόκειτο για δεσποτισμούς, οι οποίοι γεννήθηκαν τεχνητά και συντηρήθηκαν χάρη στην εξαπάτηση». ⁴³ Επιπλέον, ο Hegel διέλυσε εντελώς «την ψυχολογία εκείνη που θεωρούσε το «πνεύμα» ως έτοιμη κατοχή του μεμονωμένου ατόμου, δείχνοντας τη σημασία του «αντικειμενικού πνεύματος»— γλώσσα, διακυβέρνηση, τέχνη, θρησκεία—στη διαμόρφωση των ατομικών πνευμάτων». ⁴⁴

Ακολουθώντας τον Hegel ο Dewey απορρίπτει την ατομοκεντρική αφετηρία του φιλελευθερισμού, η οποία δέχεται το άτομο ως πλήρως διαμορφωμένο πριν την κοινωνική συνύπαρξη. Ο νεαρός Dewey υποστηρίζει πως «το μη-κοινωνικό άτομο είναι μια αφαίρεση», ⁴⁵ ενώ «η ζωή είναι συνδεδεμένη με τη ζωή της κοινωνίας του έθνους στο έθος και τον νόμο». ⁴⁶ Μετά την εγκατάλειψη του εγγελιανισμού και υπό την επίδραση του έργου του συνεργάτη του George Herbert Mead, ο Dewey θα αναπτύξει μια θεωρία της διυποκειμενικής συγκρότησης του εαυτού, σύμφωνα με την οποία «η ατομικότητα δεν μας δίνεται πρωταρ-

⁴⁰ DEWEY 1916, 65.

⁴¹ DEWEY 1916, 65.

⁴² DEWEY 1916, 310.

⁴³ DEWEY 1916, 64.

⁴⁴ DEWEY 1916, 64.

⁴⁵ DEWEY 1888, 235.

⁴⁶ DEWEY 1884, 48–49.

χικά, αλλά δημιουργείται κάτω από τις επιδράσεις της από κοινού ζωής». ⁴⁷ Στο βιογραφικό κείμενο της κόρης του Jane, ο Dewey ομολογεί πως ο Hegel αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες που τον οδήγησαν στην άποψη πως η μόνη δυνατή ψυχολογία είναι μια κοινωνική ψυχολογία. ⁴⁸ Σύμφωνα με την ντιουιανή κοινωνική ψυχολογία, ο εαυτός αναδύεται χάρη στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ανθρώπινης αλληλόδρασης, την επικοινωνία. Η πρωταρχικότητα της ανθρώπινης επικοινωνίας οδηγεί και στην απόρριψη της ιδέας του ατομικού νου. Η κοινωνική ψυχολογία δέχεται μόνο άτομα με νου, όπου ο νους «δηλώνει ολόκληρο το σύστημα των σημασιών καθώς αυτές ενσωματώνονται στις εργασίες της οργανικής ζωής» ⁴⁹ και αποτελεί μία πρόσθετη ιδιότητα των πλασμάτων που φτάνουν σε αυτό το επίπεδο οργανωμένης αλληλόδρασης που ονομάζεται γλώσσα. ⁵⁰

Η αναγνώριση της κοινωνικής συγκρότησης του εαυτού συνεπάγεται επίσης τη μεγάλη σημασία των κοινωνικών θεσμών στη διαμόρφωση του ατόμου. Σε συμφωνία με τον Hegel ο Dewey υπογραμμίζει τον παιδαγωγικό χαρακτήρα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ισχυρίζεται πως «οι κοινωνικές ρυθμίσεις, οι νόμοι, οι θεσμοί... δεν είναι μέσα για να αποκτήσουν κάτι τα άτομα, ούτε καν την ευτυχία. Είναι μέσα δημιουργίας ατόμων». ⁵¹ Με τον τρόπο αυτό και οι δύο στοχαστές διαφοροποιούνται από την εργαλειακή αντίληψη περί κοινωνικών θεσμών του φιλελευθερισμού και μπορούν να θέσουν το πολιτικό πρόβλημα με όρους μορφωτικούς. Για τον Hegel η απελευθέρωση από την αμεσότητα της φυσικής κατάστασης και η πραγμάτωση της ελευθερίας συνιστούν μια διαδικασία μόρφωσης (*Bildung*), η επίτευξη της οποίας προϋποθέτει τη συμμετοχή του ατόμου στην κοινωνία και στους θεσμούς. ⁵² Για τον Dewey «το πρόβλημα της δημοκρατίας έγινε το πρόβλημα αυτής της μορφής κοινωνικής οργάνωσης, που εκτείνεται σε όλες τις περιοχές και τους τρόπους της ζωής, στην οποία οι δυνάμεις του ατόμου δεν πρέπει απλώς να απελευθερωθούν από τους εξωτερικούς, μηχανικούς καταναγκασμούς, αλλά πρέπει να τραφούν, να υποστηριχθούν και να κατευθυνθούν». ⁵³

⁴⁷ DEWEY 1920, 193.

⁴⁸ Βλ. DEWEY J. 1939, 17–18.

⁴⁹ DEWEY 1925γ, 230.

⁵⁰ Βλ. DEWEY 1925β, 198.

⁵¹ DEWEY 1920, 191.

⁵² Βλ. HEGEL 2006, 149–50.

⁵³ DEWEY 1935α, 25.

Ως εδώ διαπιστώσαμε πως η εγγελιανή κριτική στον ατομικισμό, η οποία υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους που ώθησε τον νεαρό Dewey στην εγγελιανή σκέψη, και η συνεπαγόμενη σημασία των κοινωνικών θεσμών στη διαμόρφωση του ατόμου παραμένουν σημαντικές αναφορές και στο ώριμο έργο του. Για να κατανοήσουμε, όμως, το εγγείρημα του Dewey να ανανεώσει τον φιλελευθερισμό σε μια ριζοσπαστικότερη κατεύθυνση ενσωματώνοντας στοιχεία της εγγελιανής σκέψης οφείλουμε να στραφούμε στην έννοια της ελευθερίας. Στη συνέχεια θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην κριτική του Dewey στην ελευθερία της βούλησης και στην αρνητική ελευθερία του φιλελευθερισμού που πηγάζει από αυτήν, όπως και στην προσπάθειά του να διαμορφώσει μια φιλοσοφία που θα αναδεικνύει τον αντικειμενικό χαρακτήρα της ελευθερίας, και θα υποστηρίξουμε πως και στις δύο περιπτώσεις οι εγγελιανές επιδράσεις στη ντιουιανή σκέψη είναι εμφανείς.

Η κριτική στην ελευθερία της βούλησης

Στα πρώιμα πολιτικά του κείμενα ο Dewey δεν καταπιάνεται συστηματικά με την ελευθερία. Κεντρική έννοια της πολιτικής τους σκέψης είναι η δημοκρατία. Για να κατανοήσουμε την έννοια της ελευθερίας στην πρώιμη ντιουιανή σκέψη πρέπει να στραφούμε στα ηθικά του κείμενα, όπου η ελευθερία παρουσιάζεται ως μια από τις θεμελιώδεις έννοιες της ηθικής θεωρίας. Στο *Outlines of a Critical Theory of Ethics* ο Dewey αναπτύσσει μια νεοεγγελιανή ηθική θεωρία της αυτοπραγμάτωσης. Υποστηρίζει πως «το πραγματικό αντικείμενο των επιθυμιών είναι η δραστηριότητα καθεαυτή».⁵⁴ Όταν η επιθυμία κατανοείται αποκλειστικά ως άμεσος σκοπός της πράξης, τότε αποτελεί μια αφαίρεση. Κάθε επιθυμία είναι συγχρόνως μια επιθυμία για πλήρη και συνεχή ανάπτυξη του εαυτού, για κινητοποίηση του εαυτού στην ολότητά του. Ως εκ τούτου, το αγαθό συνίσταται στη συνεχή ανάπτυξη του εαυτού. Μόνο σε αυτήν την ανάπτυξη μπορεί ο εαυτός να επιτύχει την πραγμάτωσή του ή την ικανοποίησή του.

Στο πλαίσιο της παραπάνω ηθικής θεωρίας η ελευθερία κατανοείται ως ηθική ικανότητα του ατόμου. Είναι η ικανότητά του να συλλαμβάνει ένα σκοπό και να καθοδηγεί την πράξη του προς αυτόν τον σκοπό. Διακρίνονται, δε, τρεις όψεις της ελευθερίας. Η πρώτη είναι η αρνητική ελευθερία και αναφέρεται στην απελευθέρωση του ανθρώπου από τα ένστικτα και τις παρορμήσεις χάρη στον αναστοχασμό, ώστε η δραστηριότητα να καθοδηγείται απερίσπαστα προς μια κατεύθυνση. Η δεύτε-

⁵⁴ DEWEY 1891, 254.

ρη όψη της ελευθερίας ονομάζεται εν δυνάμει ελευθερία και αναφέρεται στην ελευθερία επιλογής, στη δυνατότητα του ατόμου να σκέφτεται πολλά και ποικίλα σχέδια δράσης. Η εν δυνάμει ελευθερία αποτελεί τη βάση για την ηθική υπευθυνότητα του ατόμου. Η απουσία διαφορετικών επιλογών θα καθιστούσε τις ανθρώπινες πράξεις μέρος της φυσικής και όχι της ηθικής σφαίρας. Ωστόσο, η σύνδεση της ελευθερίας με τη δυνατότητα διαφορετικών επιλογών δεν συνεπάγεται πως ο δρων κάνει μια συγκεκριμένη επιλογή «χωρίς κανένα λόγο ή κίνητρο». ⁵⁵ Κάτι τέτοιο θα αφαιρούσε από την ανθρώπινη πράξη την υπευθυνότητα, εφόσον η επιλογή θα ήταν αποτέλεσμα τύχης ή καπρίτσιου. Αντιθέτως, κάθε επιλογή εκφράζει τον εαυτό. Αποτελεί την αντικειμενική έκφραση του χαρακτήρα του ατόμου. Και μόνο ως τέτοια συναρτάται με την υπευθυνότητα. Η ανάλυση της ηθικής εμπειρίας μας δείχνει πως «είμαι υπεύθυνος για αυτό το αποτέλεσμα, όχι επειδή θα μπορούσα να επιλέξω έναν άλλο σκοπό εξίσου χωρίς κανένα λόγο, αλλά επειδή σκέφτηκα έναν άλλο σκοπό και τον απέρριψα, επειδή ο χαρακτήρας μου ήταν τέτοιος, ώστε αυτός ο σκοπός να μην φαίνεται αγαθός, ενώ ο άλλος σκοπός να φαίνεται». ⁵⁶

Τέλος, ο Dewey διακρίνει την ενεργή ή θετική ελευθερία, η οποία εντοπίζεται στην πραγμάτωση του σκοπού που ικανοποιεί το άτομο, που αναπτύσσει την ατομικότητά του. «Μόνο αυτός ο σκοπός, ο οποίος όταν πραγματοποιείται επιφέρει μεγαλύτερη ενέργεια και κατανόηση του χαρακτήρα, έχει να κάνει με την ενεργή ελευθερία. Με μια λέξη, μόνο ο αγαθός άνθρωπος, μόνο ο άνθρωπος που πραγματώνει αληθινά την ατομικότητά του, είναι ελεύθερος με τη θετική σημασία αυτής της λέξης». ⁵⁷ Οι άλλες δύο μορφές ελευθερίας—η αρνητική και η εν δυνάμει—είναι απλώς μέσα, εργαλεία για την πραγμάτωση της ατομικότητας. Όταν δεν πραγματώνεται η ατομικότητα, αυτές οι μορφές ελευθερίας γίνονται μέθοδοι υποδούλωσης του δρώντα.

Η κριτική στην ελευθερία της αυθαίρετης επιλογής και η σύνδεση της εν δυνάμει ελευθερίας με την ενεργή ελευθερία διατηρούνται και στη ώριμη σκέψη του Dewey πολύ μετά την εγκατάλειψη του εγγελιανισμού. Στο “Philosophies of Freedom” ο Dewey εκκινεί την ανάλυσή του από τη σύνδεση ελευθερίας και δυνατότητας επιλογών. Παρατηρεί πως η δυνατότητα διαφορετικών επιλογών αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο οποιασδήποτε εμπειρίας ελευθερίας. Χωρίς διαφορετικές επιλογές ο

⁵⁵ DEWEY 1891, 342.

⁵⁶ DEWEY 1891, 342.

⁵⁷ DEWEY 1891, 344.

δρων δεν μπορεί να θεωρηθεί ελεύθερος. Από τη σύνδεση ελευθερίας και δυνατότητας διαφορετικών επιλογών αναπτύχθηκε το δόγμα της ελευθερίας της βούλησης, σύμφωνα με το οποίο η ελευθερία είναι «η δυνατότητα να δρα κανείς σύμφωνα με τις επιλογές του». ⁵⁸ Η ελευθερία της βούλησης προσδίδει έναν αφηρημένο χαρακτήρα στην ελευθερία, διότι κατανοεί τη βούληση ως μια δύναμη που δρα ανεξάρτητα από τις συνθήκες υπό τις οποίες το άτομο αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και ως εκ τούτου παραβλέπει τις πραγματικές συνθήκες υπό τις οποίες ασκείται η ελευθερία. Πρώτον, παραβλέπει πως, όντας σε μία συνεχή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, η βούληση δύναται να μην είναι ανεξάρτητη, αλλά να καθορίζεται από μια προηγούμενη αιτία. Δεύτερον, η βούληση παραμένει κενή στον βαθμό που δεν λαμβάνει υπόψη της τις πραγματικές δυνατότητες που διανοίγονται μέσα στον κόσμο. «Ακόμα και αν η βούληση επιλέγει ανεπηρέαστα, ακόμα κι αν είναι μια ιδιότροπη παρόρμηση, αυτό δεν συνεπάγεται πως [ενν. οι επιλογές της] είναι πραγματικές εναλλακτικές, αυθεντικές δυνατότητες, ανοιχτές στο μέλλον. Αυτό που θέλουμε είναι δυνατότητες ανοιχτές στον κόσμο όχι στη βούληση». ⁵⁹

Συνοπτικά, αγνοώντας τον κόσμο μέσα στον οποίο ασκείται η ελευθερία, η ελευθερία της βούλησης εγκαθιδρύει έναν ισχυρό δυισμό μεταξύ βούλησης και κόσμου. Το αποτέλεσμα είναι η ελευθερία να αποκτά έναν υποκειμενικό και αφηρημένο χαρακτήρα. Αντιθέτως, ο Dewey υποστηρίζει πως «χρειαζόμαστε την ελευθερία μέσα και ανάμεσα στα πραγματικά γεγονότα, όχι χωριστά από αυτά». ⁶⁰ Η ντιουιανή απόρριψη του δυισμού ελευθερίας και κόσμου που προκύπτει από την ελευθερία της βούλησης και το αίτημα για μια ελευθερία μέσα στα πραγματικά γεγονότα απηχούν την εγγελιανή σκέψη. Η *Φαινομενολογία του πνεύματος* θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια καταγραφή και κριτική των διαφορετικών στρατηγικών που προσπαθούν ανεπιτυχώς να διασφαλίσουν την ελευθερία χωριστά ή πέρα από τον πραγματικό κόσμο και τον εμπειρικό εαυτό. ⁶¹

Από την αφηρημένη στην ενεργή ελευθερία

Η κριτική στον αφηρημένο χαρακτήρα της ελευθερίας της βούλησης οδηγεί τον Dewey στην προσπάθεια να επεξεργασθεί μία νέα κα-

⁵⁸ DEWEY 1928, 97.

⁵⁹ DEWEY 1922, 214.

⁶⁰ DEWEY 1922, 209.

⁶¹ Βλ. FRANCO 1999, 155.

τανόηση της ελευθερίας, η οποία θα αναδεικνύει τον αντικειμενικό της χαρακτήρα και με τον τρόπο αυτό θα της προσδίδει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ο Dewey υποστηρίζει πως η ελευθερία της βούλησης βασίζεται στο μεταφυσικό αξίωμα της προκαθορισμένης αρμονίας ανθρώπου και φύσης, δεχόμενη πως η φύση προσφέρει όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση της βούλησης.⁶² Στο *Experience and Nature* ο Dewey επιχειρεί να συγκροτήσει μια νέα, μη-θεμελιωτική, πειραματική νατουραλιστική μεταφυσική, η οποία θα έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την παραδοσιακή μεταφυσική της θεωρησιακής φιλοσοφίας. Εκεί δέχεται τη φύση ως ένα «πολυσύνθετο μείγμα σταθερότητας και αστάθειας».⁶³ Συνεπώς, οι συνθήκες που επιτρέπουν την πραγματοποίηση της βούλησης δεν είναι δεδομένες. Ακόμα και όταν μας προσφέρονται, βρίσκονται στο έλεος της τυχαιότητας. Προσανατολισμένος προς μια φιλοσοφία της πράξης ο Dewey ισχυρίζεται πως οι συγκεκριμένες συνθήκες πρέπει να διαμορφωθούν και να διατηρηθούν με τη βοήθεια της εργασίας και του αναστοχασμού. Απαιτείται η διαμόρφωση «μίας φιλοσοφίας, η οποία αναγνωρίζει τον αντικειμενικό χαρακτήρα της ελευθερίας και την εξάρτησή της από τη συμφωνία του περιβάλλοντος με τις ανθρώπινες ανάγκες, μια συμφωνία που μπορεί να αποκτηθεί μόνο με εμβριθή σκέψη και αμείωτη προσπάθεια. Και αυτό διότι η ελευθερία ως γεγονός εξαρτάται από τις συνθήκες της εργασίας, οι οποίες υποστηρίζονται κοινωνικά και επιστημονικά».⁶⁴

Για την ανάδειξη του αντικειμενικού χαρακτήρα της ελευθερίας ο Dewey στρέφεται στην εγελιανή σκέψη, η οποία «ταυτίζει την ελευθερία με την ενεργή δύναμη στην πράξη (operative power in action)»,⁶⁵ και επιχειρεί να εντάξει στην προοπτική του πειραματισμού ορισμένα στοιχεία της. Για τον Hegel η μοναδική πηγή θεμελίωσης της ελευθερίας είναι ο ορθός λόγος ανεξάρτητα από οποιονδήποτε εμπειρικό προσδιορισμό.⁶⁶ Η σύνδεση της ελευθερίας με τον λόγο δεν αναφέρεται στον προσωπικό αναστοχασμό του υποκειμένου περί καλού και κακού, ορθού και λάθους, αλλά στο πνεύμα. Έτσι, διακρίνεται η ορθολογική από την αναστοχαστική ελευθερία. Στην πρώτη έχει γίνει πλήρης αφαίρεση από κάθε επιθυμία και το περιεχόμενο της ελευθερίας προέρχεται αποκλειστικά από τον ορθό λόγο. Στη δεύτερη, παρά την παρουσία του αναστοχασμού, το

⁶² Βλ. DEWEY 1922, 210.

⁶³ DEWEY 1925a, 55.

⁶⁴ DEWEY 1922, 210.

⁶⁵ DEWEY 1928, 101.

⁶⁶ Βλ. PATTEN 1999.

περιεχόμενο της ελευθερίας συγκροτείται από τις επιθυμίες του ατόμου. Εξακολουθεί, έτσι, να δίδεται από τη φύση.⁶⁷ Συνεπώς, το άτομο απολαμβάνει πλήρη ελευθερία μόνο στο επίπεδο της ορθολογικής ελευθερίας, όπου οι επιλογές του ανταποκρίνονται στο πνεύμα.

Ο Dewey δέχεται αυτήν τη σύνδεση ελευθερίας και ορθού λόγου καθ' όλη τη διάρκεια τη φιλοσοφικής του ανάπτυξης. Στο *Outlines of a Critical Theory of Ethics* η διάκριση αρνητικής και ενεργής ελευθερίας ακολουθεί εν πολλοίς την εγγελιανή διάκριση αναστοχαστικής και ορθολογικής ελευθερίας. Η αρνητική ελευθερία αναφέρεται στην «ικανότητα [του ατόμου] να ελέγχει και να υποτάσσει τα ένστικτα με το να αναστοχάζεται τη σχέση τους με έναν ορθολογικό σκοπό»,⁶⁸ ενώ η ενεργή ελευθερία σχετίζεται με την πραγμάτωση του ηθικού ιδεώδους· την πραγμάτωση του εαυτού. Μετά την ανάπτυξη του πειραματισμού, ο Dewey συνεχίζει να καταφάσκει τη σύνδεση της ελευθερίας με τον ορθό λόγο. Υποστηρίζει πως «η ευφυΐα (intelligence) είναι το κλειδί της ελευθερίας στην πράξη».⁶⁹ Εκείνο που αλλάζει είναι η κατανόηση της ορθολογικότητας. Ο πειραματισμός απορρίπτει την ύπαρξη μιας ορθολογικής δομής της ολότητας και κατανοεί την ορθολογικότητα ως επίλυση προβληματικών καταστάσεων, ενώ οι νόμοι γίνονται αντιληπτοί ως διανοητικές εργαλειοκότητες, οι οποίες επιτρέπουν την πρόβλεψη καταστάσεων και διανοίγουν ένα μονοπάτι πλήρους νοήματος εντός της φύσης.⁷⁰

Σύμφωνα με τον Dewey μπορούμε να βρούμε το κλειδί για την ελευθερία στις πειραματικές πρακτικές της σύγχρονης φυσικής επιστήμης, διότι μας καταδεικνύουν μια εγγενή σύνδεση ανάμεσα στην ελευθερία της βούλησης, που εστιάζει στην επιλογή του ατόμου, και στην ελευθερία ως ενεργή δύναμη στην πράξη, που θέτει στο επίκεντρο τη συμφωνία της πράξης με τον ορθό λόγο. Η λειτουργική συσχέτιση μέσω των σκοπών κατά τον πειραματικό αναστοχασμό μάς επιτρέπει αφενός να πραγματούσουμε τους σκοπούς μας στον κόσμο και αφετέρου να διαμορφώσουμε σκοπούς που ανταποκρίνονται στις πραγματικές δυνατότητες που μας διανοίγονται στον κόσμο. Για τον Dewey «ο δρόμος για την ελευθερία μπορεί να βρεθεί σε αυτήν τη γνώση των γεγονότων, τα οποία μας επιτρέπουν να τα χρησιμοποιήσουμε σε σύνδεση με τις επιθυμίες και τους στόχους μας. Ένας γιατρός ή ένας μηχανικός είναι

⁶⁷ Βλ. HEGEL 1991, 47–52.

⁶⁸ DEWEY 1891, 340.

⁶⁹ DEWEY 1922, 210.

⁷⁰ Βλ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ 2018, 77–99.

ελεύθερος στη σκέψη και στην πράξη του στον βαθμό που γνωρίζει τι αντιμετωπίζει. Πιθανόν βρίσκουμε εδώ το κλειδί για κάθε ελευθερία».⁷¹

Το δεύτερο στοιχείο που αντλεί ο Dewey από την εγελιανή σκέψη για τη θεώρηση της αντικειμενικής ελευθερίας αφορά τη σύνδεση ελευθερίας και ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Dewey, στον Hegel «η ελευθερία είναι ανάπτυξη, επίτευγμα, όχι μια πρωταρχική κατοχή, και επιτυγχάνεται με τη βελτίωση των θεσμών και των νόμων και την ενεργή συμμετοχή των ατόμων στην πιστή συντήρησή τους, όχι από την κατάργησή τους ή την αναγωγή τους στα συμφέροντα των προσωπικών κρίσεων και επιθυμιών».⁷² Ο Dewey βρίσκει την ίδια σύνδεση ελευθερίας και ανάπτυξης στον πειραματισμό των σύγχρονων φυσικών επιστημών. Υποστηρίζει πως μέσω του πειραματικού αναστοχασμού διαμορφώνεται ένα συνεχώς διευρυνόμενο σπирάλ αύξησης τόσο του εύρους όσο και της ορθολογικότητας των επιλογών του ατόμου. «Μια επιλογή που εκφράζει ευφώς την ατομικότητα διευρύνει το εύρος της δράσης και αυτή η διεύρυνση με τη σειρά της παρέχει στις επιθυμίες μας μεγαλύτερη διανοητικότητα και προνοητικότητα και κάνει την επιλογή πιο ευφυή».⁷³ Ως εκ τούτου η ελευθερία πρέπει να αναζητηθεί «σε ένα συγκεκριμένο είδος αύξησης»⁷⁴ του εαυτού και του νοήματος των πράξεών του. «Η ελευθερία συνίσταται σε μία τάση της συμπεριφοράς που οδηγεί τις επιλογές να είναι πιο διαφοροποιημένες και ευέλικτες, πιο εύπλαστες και ενήμερες για το δικό τους νόημα, ενώ διευρύνει το εύρος της ανεμπόδιστης λειτουργίας τους».⁷⁵

Όπως και στην περίπτωση της πειραματικής ορθολογικότητας, η ντιουιανή κατανόηση της ανάπτυξης είναι διαφορετική από την εγελιανή. Ο Dewey ασκεί κριτική στον Hegel επειδή κατανοεί την ανάπτυξη ως εκδίπλωση «μιας ολότητας—ενός Απόλυτου—που είναι “εμμενές” στην ανθρώπινη ζωή...[και] επιτελείται μέσω μιας σειράς ιστορικών θεσμών που ενσαρκώνουν τους διαφορετικούς παράγοντες του Απόλυτου».⁷⁶ Σε αυτήν την «οργανική ανάπτυξη» της ολότητας, ο Dewey αντιπαραθέτει την «πειραματική επιλογή».⁷⁷ Η ελευθερία είναι «η δύναμη ποικιλόμορφης και ευέλικτης ανάπτυξης, μεταβολής της προδιά-

⁷¹ DEWEY 1922, 209.

⁷² DEWEY 1928, 103.

⁷³ DEWEY 1928, 104.

⁷⁴ DEWEY 1928, 108.

⁷⁵ DEWEY 1928, 108.

⁷⁶ DEWEY 1916, 61.

⁷⁷ DEWEY 1916, 65.

θεσης και του χαρακτήρα, που αναδύεται από την ευφυή επιλογή».⁷⁸ Ωστόσο, η κοινή κατανόηση της ελευθερίας ως ανάπτυξης επιτρέπει στους δύο στοχαστές μια κοινή κριτική στον κλασικό φιλελευθερισμό, ο οποίος ισχυρίζεται πως η ελευθερία αποτελεί στοιχείο του φυσικού εξοπλισμού του ανθρώπου.

Η κατανόηση της ελευθερίας ως ανάπτυξης και η κριτική στον ατομοκεντρισμό του φιλελευθερισμού συνεπάγονται την απόρριψη της έννοιας των φυσικών δικαιωμάτων. Η ατομική ελευθερία δεν είναι κάτι το έμφυτο το οποίο πρέπει να διαφυλαχθεί από τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του κράτους ή ισχυρών ατόμων. Η αρνητική ελευθερία είναι αναγκαίος αλλά όχι επαρκής όρος για την πραγμάτωση της ελευθερίας. Ως ενεργή δύναμη στην πράξη η ελευθερία συνδέεται άρρητα με τους κοινωνικούς θεσμούς μέσα στους οποίους ασκείται. Αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο μόνο χάρη σε αυτήν τη συσχέτιση. «Η ελευθερία δεν είναι απλώς μια αφηρημένη ιδέα, μια αφηρημένη αρχή. Είναι δύναμη, ενεργή δύναμη να κάνει κάποιος συγκεκριμένα πράγματα. Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η ελευθερία εν γένει... εάν κάποιος επιθυμεί να γνωρίσει ποιες είναι οι συνθήκες της ελευθερίας σε μια δεδομένη εποχή, πρέπει να εξετάσει τι *μπορούν* οι άνθρωποι να κάνουν και τι *δεν μπορούν*».⁷⁹ Τίθεται, έτσι, το ερώτημα για εκείνους τους κοινωνικούς θεσμούς οι οποίοι επιτρέπουν και ενθαρρύνουν την πραγμάτωση της ελευθερίας. Ο Dewey θέτει το συγκεκριμένο ερώτημα ως εξής: «το πρόβλημα είναι να μάθουμε ποια κουλτούρα είναι τόσο ελεύθερη, ώστε να αντιλαμβάνεται και να προκαλεί την πολιτική ελευθερία ως επακόλουθο και συνέπεια της».⁸⁰

Στον Hegel η σύνδεση του διαφέροντος για την πραγμάτωση της ελευθερίας του ατόμου με την αναγκαιότητα συγκεκριμένων κοινωνικών θεσμών και πρακτικών επιτυγχάνεται χάρη σε μια θεωρία αναγνώρισης.⁸¹ Για τον Hegel, η ελευθερία ως αυτονομία δεν συνεπάγεται την απομόνωση από τον άλλο. Αντίθετα, η διποκειμενικότητα αποτελεί συνθήκη για την αυθεντική ελευθερία. Το άτομο μπορεί να επιβεβαιώσει τη δική του αίσθηση ελευθερίας και ανεξαρτησίας μόνο ως μέλος μιας κοινωνίας αμοιβαία αναγνωρισμένων ελεύθερων και έλλογων δρώντων. «Είμαι αληθινά ελεύθερος μόνο όταν ο άλλος είναι επίσης ελεύθερος και αναγνωρίζεται από εμένα ως ελεύθερος».⁸² Με τη σειρά της η κοινω-

⁷⁸ DEWEY 1928, 111.

⁷⁹ DEWEY 1935β, 360.

⁸⁰ DEWEY 1939, 67.

⁸¹ Βλ. PATTEN 2001.

⁸² HEGEL 2007, 158.

νία αμοιβαία αναγνωρισμένων ελεύθερων δρώντων είναι δυνατή μόνο αν περιλαμβάνει συγκεκριμένους θεσμούς και πρακτικές, οι οποίες εξασφαλίζουν σταθερά πρότυπα αμοιβαίας αναγνώρισης. Σύμφωνα με τον Hegel η σύγχρονη αστική κοινωνία μάς παρέχει ένα ελάχιστο σύνολο τέτοιων θεσμών και πρακτικών, ενώ στη *Φιλοσοφία του Δικαίου* προχωρεί κατά κάποιον τρόπο σε μια εκτενή καταγραφή τους.⁸³

Ακολουθώντας μια παρόμοια θεωρητική στρατηγική, ο Dewey απαντά στο πρόβλημα της σύνδεσης της πραγμάτωσης της ελευθερίας με συγκεκριμένους κοινωνικούς θεσμούς μέσω μιας νατουραλιστικής θεωρίας διυποκειμενικής συγκρότησης του εαυτού. Η ανάδυση του εαυτού είναι δυνατή μόνο μέσα από την ιδιαίτερη μορφή της ανθρώπινης αλληλόδρασης: την επικοινωνία. Ταυτόχρονα, η ανθρώπινη επικοινωνία σημαίνει κοινωνική συνεργασία και ισότιμη συμμετοχή των μελών μιας κοινότητας σε μια δραστηριότητα με κοινό νόημα και ως τέτοια ορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά του αυθεντικού κοινωνικού βίου. Νοούμενη ως ανάπτυξη του εαυτού και του νοήματος των πράξεών του, η ελευθερία μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο εντός του αυθεντικού κοινωνικού βίου. Τέλος, εφόσον η δημοκρατία κατανοείται ως εκείνο το κοινωνικό ιδεώδες, το οποίο επεκτείνει και πραγματώνει ως το τελικό του όριο τον αυθεντικό κοινωνικό βίο,⁸⁴ η ελευθερία του ατόμου μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο εντός μιας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας.

Επίλογος

Οι εργασίες του Good κατάφεραν να φωτίσουν με έναν καινούριο τρόπο τις διεργασίες με τις οποίες ο Dewey απομακρύνθηκε αργά από τον νεοεγελιανισμό και κατευθύνθηκε προς τη διαμόρφωση του πειραματισμού. Έφεραν στο προσκήνιο τις εγελιανές επιδράσεις της ντιουιανής σκέψης και έδειξαν πως, παρά την οξεία κριτική του Dewey στην εγελιανή σκέψη μετά το 1915, ορισμένα στοιχεία συνεχίζουν να παραμένουν ζωντανά, διαμορφώνοντας το περίφημο *εγελιανό κατάλοιπο* στη ντιουιανή σκέψη. Στην παρούσα εργασία στρέψαμε το ενδιαφέρον μας στην πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του Dewey. Αν και οι δύο στοχαστές κινούνται σε διαφορετικές πολιτικές κατευθύνσεις, ο Dewey αναγνωρίζει τη σημαντική συνεισφορά του Hegel στην πολιτική θεωρία και ζητά την ανανέωση της φιλελεύθερης σκέψης μέσα από την ενσωμάτωση ορισμένων στοιχείων της εγελιανής φιλοσοφίας. Δείξαμε πως

⁸³ Βλ. WILLIAMS 1997, 111–33.

⁸⁴ Βλ. DEWEY 1927, 328.

τα στοιχεία αυτά αφορούν στην κριτική στον φιλελεύθερο ατομικισμό, στην ανάδειξη της σημασίας των κοινωνικών θεσμών για τη διαμόρφωση του ατόμου, στην κριτική στον αφηρημένο χαρακτήρα της ελευθερίας της βούλησης και στην αρνητική ελευθερία που πηγάζει από αυτήν και, τέλος, στην επεξεργασία μιας νέας κατανόησης της ενεργής ελευθερίας. Αν και οι διαφορές στην πολιτική σκέψη των δύο στοχαστών παραμένουν σημαντικές, τα παραπάνω στοιχεία είναι θεμελιώδη στα μείζονα πολιτικά κείμενα του Dewey κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Για τον λόγο αυτό θεωρούμε πως η ανάδειξη των εγγελιανών επιρροών στη ντιουιανή σκέψη αποτελεί μια αναγκαία προεργασία για την κατανόηση του ντιουιανού εγχειρήματος να ανανεωθεί ο φιλελευθερισμός στην κατεύθυνση μιας θεωρίας της ριζοσπαστικής δημοκρατίας.

Δημήτρης Αλεξάκης
 μεταδιδακτορικός ερευνητής
 Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
 Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης
 dimitrisalexakis@hotmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Δ. 2018. *John Dewey: Πειραματισμός και Δημοκρατία*. Αθήνα: Τόπος.
- ALEXANDER, T. 2008. Comments on James Good: A Search for Unity in Diversity. *Transactions of the C.S. Peirce Society* 44.4: 563–68.
- BERNSTEIN, R. 1971. *Praxis and Action. Contemporary Philosophies of Human Activity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- BOYDSTON, J. A. (επιμ.) 1969 [2008]. *John Dewey: The Early Works, 1882–1898*, τ. 1: 1882–1888. *Early Essays and Leibniz’s New Essays*· τ. 3: 1889–1892. *Essays and Outlines of a Critical Theory of Ethics* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1977 [2008]. *John Dewey: The Middle Works, 1899–1924*, τ. 3: 1903–1906. *Journal articles, book reviews, and miscellany in the 1903–1906 period* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1979 [2008]. *John Dewey: The Middle Works, 1899–1924*, τ. 8: 1915. *Essays and Miscellany in the 1915 Period and German Philosophy and*

- Politics and Schools of To-Morrow (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1980 [2008]. *John Dewey: The Middle Works, 1899–1924*, τ. 9: 1916. *Democracy and Education*. τ. 10: 1916–1917. *Journal Articles, Essays, and Miscellany Published in the 1916–1917 Period* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1981 [2008]. *John Dewey: The Later Works, 1925–1953*, τ. 1: 1925. *Experience and Nature* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1982 [2008]. *John Dewey: The Middle Works, 1899–1924*, τ. 12: 1920. *Essays, Miscellany, and Reconstruction in Philosophy Published during 1920* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1983 [2008]. *John Dewey: The Middle Works, 1899–1924*, τ. 14: 1922. *Human Nature and Conduct* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1984 [2008]. *John Dewey: The Later Works, 1925–1953*, τ. 2: 1925–1927. *Essays, Reviews, Miscellany, and The Public and Its Problems*. τ. 3: 1927–1928. *Essays, Reviews, Miscellany, and “Impressions of Soviet Russia”*. τ. 5: 1929–1930. *Essays, The Sources of a Science of Education, Individualism, Old and New, and Construction and Criticism* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1987 [2008]. *John Dewey: The Later Works, 1925–1953*, τ. 11: 1935–1937. *Essays, Reviews, Trotsky Inquiry, Miscellany, and Liberalism and Social Action* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- _____, (επιμ.) 1988 [2008]. *John Dewey: The Later Works, 1925–1953*, τ. 13: 1938–1939. *Experience and Education, Freedom and Culture, Theory of Valuation, and Essays* (The Collected Works of John Dewey). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- DEWEY, J. M. (επιμ.) 1939. Biography of John Dewey. Στο: P. A. SCHILPP και L. HAHN (επιμ.), *The Philosophy of John Dewey* (The Library of Living Philosophers, 1). Illinois: Open Court, 3–45.
- DEWEY, J. 1884. The New Psychology. Στο: ΒΟΥΔΣΤΟΝ (επιμ.) 1969.1, 48–60.
- _____, 1888. The Ethics of Democracy. Στο: ΒΟΥΔΣΤΟΝ (επιμ.) 1969.1, 227–49.
- _____, 1889. The Philosophy of Thomas Hill Green. Στο: ΒΟΥΔΣΤΟΝ (επιμ.) 1969.3, 14–35.
- _____, 1891. *Outlines of a Critical Theory of Ethics*. Στο: ΒΟΥΔΣΤΟΝ (επιμ.) 1969.3, 239–388.
- _____, 1892. Green’s Theory of the Moral Motive. Στο: ΒΟΥΔΣΤΟΝ (επιμ.) 1969.3, 155–73.
- _____, 1896. The reflex arc concept in psychology. *Psychological Review*, 3.4: 357–70.

- _____, 1897. *Hegel's Philosophy of Spirit*. Στο: SHOOK και GOOD (επιμ.) 2010, 93–196.
- _____, 1903. *Studies in Logical Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____, 1904. Ethics. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1977, 40–58.
- _____, 1906. Beliefs and Existences [Beliefs and Realities]. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1977, 83–100.
- _____, 1908. Intelligence and Morals. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1977, 31–49.
- _____, 1915. German Philosophy and Politics. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1979, 135–204.
- _____, 1916. *Democracy and Education*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1980.9.
- _____, 1917. George Sylvester Morris: An Estimate. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1980.10, 109–15.
- _____, 1920. *Reconstruction in Philosophy*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1982, 77–201.
- _____, 1922. *Human Nature and Conduct*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1983.
- _____, 1925α. Existence as Precarious and as Stable. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1981, 42–68.
- _____, 1925β. Nature, Life and Body-Mind. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1981, 191–225.
- _____, 1925γ. Existence, Ideas and Consciousness. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1981, 226–65.
- _____, 1927. *The Public and Its Problem*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1984.2, 235–372.
- _____, 1928. Philosophies of Freedom. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1984.3, 92–114.
- _____, 1930. From Absolutism to Experimentalism. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1984.5, 147–60.
- _____, 1935α. *Liberalism and Social Action*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1987, 1–65.
- _____, 1935β. Liberty and Social Control. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1987, 360–63.
- _____, 1939. *Freedom and Culture*. Στο: BOYDSTON (επιμ.) 1988, 63–188.
- _____, 1973. *The Lectures in China: 1919–1920*, επιμ. και μτφρ. R. W. CLOPTON και Tsuin-Chen OU. Honolulu: The University of Hawaii Press.
- FRANCO, P. 1999. *Hegel's Philosophy of Freedom*. New Haven: Yale Univ. Press.
- GOOD, J. A. 2006α. *A Search for Unity in Diversity, The "Permanent Hegelian Deposit" in the Philosophy of John Dewey*. Oxford: Lexington Books.
- _____, 2006β. John Dewey's "Permanent Hegelian Deposit" and the Exigencies of War. *Transactions of the C.S. Peirce Society* 44.2: 293–313.
- _____, 2008. Dewey's "Permanent Hegelian Deposit": A Reply to Hickman and Alexander. *Transactions of the C.S. Peirce Society* 44.4: 577–602.
- GOOD, J. A. και GARRISON, J. 2010. Traces of Hegelian *Bildung* in Dewey's Philosophy. Στο: P. FAIRFIELD (επιμ.), *John Dewey and Continental Philosophy*. Illinois: Southern Illinois University Press, 44–67.
- HEGEL, G. F. W. 1977. *Phenomenology of Spirit*, μτφρ. A. V. Miller. New York: Oxford University Press.
- _____, 1991. *Elements of Philosophy of Right*, μτφρ. H. B. Nisbet. Cambridge: Cambridge University Press.

- _____, 2006. *Ο Λόγος στην Ιστορία. Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, μτφρ. Π. Θανασάς. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- _____, 2007. *Philosophy of Mind*, μτφρ. W. Wallace και A. V. Miller. Oxford: Oxford University Press.
- HICKMAN, L. 2008. Dewey's Hegel: A Search for Unity in Diversity, or Diversity as the Growth of Unity? *Transactions of the C.S. Peirce Society* 44.4: 569–76.
- ΚΑΝΤ, Ι. 2004. *Κριτική του πρακτικού λόγου*, μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Εστία.
- PATTEN, A. 1999. *Hegel's Idea of Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- _____, 2001. Social Contract Theory and the Politics of Recognition in Hegel's Political Philosophy. Στο: R. WILLIAMS (επιμ.), *Beyond Liberalism and Communitarianism*. New York: State University of New York Press.
- SHOOK, J. R. και GOOD, J. A. (επιμ.) 2010. *John Dewey's Philosophy of Spirit, with the 1897 Lecture on Hegel (American Philosophy)*. New York: Fordham University Press.
- WILLIAMS, R. 1997. *Hegel's Ethics of Recognition*. London: University of California Press.
- WESTBROOK, R. 1991. *John Dewey and American Democracy*. Ithaca: Cornell University Press.

The Hegelian “permanent deposit” in John Dewey’s thought

Dimitris ALEXAKIS

Abstract

THIS paper analyzes the Hegelian “permanent deposit” in Dewey’s political and social thought. Following James Good’s work, the significance of Hegelian thought in Dewey’s philosophical development is pointed out. Dewey never had a clear break from the Hegelian philosophy. He overcame the British neo-Hegelianism by developing a humanitarian, anti-metaphysic interpretation of Hegel’s thought. Even though Dewey criticized Hegel in his later work, certain Hegelian elements remain in his political and social thought. Dewey supports that the Hegelian philosophy contributed to political theory and he suggests to liberal thinkers to consider this contribution in order to renovate liberalism. It is claimed that this contribution concerns his critique to individualism, his emphasis upon the significance of social institutions for the formation of individuality, his critique to the abstract character of freedom of will and his attempt to formulate a theory of actual freedom. Moreover, concerning his own apprehension of freedom, Dewey adopts certain elements from Hegel and he transforms them radically into the perspective of experimentalism. First, freedom is related to the reflection. Dewey supports that we can find the key of freedom in the experimental thinking of natural sciences. Second, freedom is not a ready-made possession of individual, as classic liberalism claims, but it is an attainment, a kind of growth. Third, individual freedom cannot be accomplished beyond society, but only in a democratically organized society. It is suggested that this analysis about the Hegelian influences in Dewey’s thought points out a significant aspect of his Hegelian “permanent deposit” and constitutes an essential preparatory work for the apprehension of his democratic ideal and his attempt to renovate liberalism.

